

NOVERBAL KOMMUNIKATIV VOSITALAR TADQIQI

Yusupova Ziyat, UrDU tayanch doktoranti

ИССЛЕДОВАНИЕ СРЕДСТВ НЕВЕРБАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Юсупова Зийнат, докторант УрГУ

RESEARCH OF NONVERBAL COMMUNICATION MEANS

Yusupova Ziyat, PhD student, Urgench State University

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslik, tarjimashunoslikdagi noverbal kommunikativ vositalar, ularning turlari va kommunikatsiya jarayonidagi ahamiyati tadqiqiga bag'ishlangan ilmiy izlanishlarga atroflicha to'xtalangan, maqola muallifi tahlili keltirilgan xorijlik hamda mamlakatimiz olimlarining ishlariga o'z munosabatini bildirgan.

Kalit sozlar. Noverbal kommunikativ vositalar, kasbiy etiket, milliy-madaniy nutq me'yorlari, antropologik tadqiqotlar, psixologik tadqiqotlar, etnik tadqiqotlar.

Аннотация. В данной статье подробно излагаются научные исследования, посвященные изучению невербальных коммуникативных средств в современной лингвистике, переводоведении, их видов и значения в процессе общения, автор статьи выразил свою реакцию на работы зарубежных и отечественных ученых, анализ которых был представлен.

Ключевые слова. средства невербального общения, профессиональный этикет, нормы национально-культурной речи, антропологические исследования, психологические исследования, этнические исследования.

Annotation. This article analyzed scientific research devoted to the study of non-verbal communication means in modern linguistics, translation studies, their types and meaning in the process of communication; the author of the article expressed his reaction to the work of foreign and local scholars.

Key words. means of non-verbal communication, professional etiquette, norms of national-cultural speech, anthropological research, psychological research, ethnic studies.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslik va tarjimashunoslikdagi noverbal kommunikativ vositalar tadqiqi ilm-fanning ko'plab boshqa sohalaridagi tadqiqot natijalariga tayanadi. Hattiharakatlarning ekspressiv va kommunikativ potentsiali ko'pgina akademik fan sohalarining

qiziqish markazida bo'lishi ajablanarli emas, masalan, psixologiya, sog'liqni saqlash sohalarini, shu jumladan tibbiyot ham, tilshunoslik, antropologiya, sotsiologiya, insonning jismoniy ishlashi va dam olishi, media tadqiqotlari va aloqa, ijro etish, san'at, madaniyat va etnik tadqiqotlar, gender va jinsiy tadqiqotlar, kompyuter texnologiyalariga oid fanlar,

yusupovaziynat@gmail.com

ta'lim va boshqalar. Bundan tashqari, raqs harakati terapiyasi, tana psixoterapiyasi yoki neyrorabilitatsiya kabi ko'plab terapiya shakllari terapevtik vosita sifatida tana harakatidan foydalanadi. Biroq, quyida aytib o'tilganidek, tana harakatiga qiziqish va uning kognitiv, hissiy va interaktiv jarayonlar bilan aloqasi yaqinda paydo bo'lgan hodisa emas, balki tarixan uzoq davom etgan an'anaga ega. Quyida bu borada qilingan ishlarga atroflicha to'xtalamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Kolin Cherri, kognitiv olim va elektron muhandis, o'zining "On Human Communication"¹(Inson bilan muloqotda) kitobida axborot nazariyasi va kibernetikaning ma'noga taalluqli ilmiy va matematik yo'naltirilgan tahlili, shu jumladan aloqaning mantiqiy tahlilining falsafiy va amaliy oqibatlarini ko'rib chiqadi.

Jurnalistika sohasi vakillari Edvin Emiri, P.H.Ault va V.K.Agi tomonidan chop qilingan "Introduction to Mass Communication"²(Ommaviy muloqotga kirish) nomli kitobida esa ommaviy muloqot turining zamonaviy jamiyatda, ayniqsa AQSh matbuoti, radiosi, televideniyesi va filmlarining keng qamrovli tarixi haqida batafsil hikoya qilinadi. Tilshunos olim G.N.Gordonning "Communication and media"³(Kommunikasiya va media) nomli kitobi ommaviy va shaxslararo muloqotning asosiy elementlarini, shu jumladan ularning hozirgi madaniy hayotdagi ahamiyatini batafsil o'rganishga bag'ishlangan bo'lsa, uning "Persuasion Theory and Practice of Manipulative Communication"⁴ (Ishontirish: Manipulyativ aloqa nazariyasi va amaliyoti) asarida targ'ibot, ta'lim va ommaviy kommunikatsiya vositalari orqali e'tiqodlar, munosabatlar va fikr bildirish va o'zgartirishni o'rganish kabi muammolar muhokamaga tortilgan. E.T.Holning "The Hidden dimension"⁵ (Yashirin o'lchov) nomli ilmiy izlanishlari empirik dalillar, chizmalar va

fotosuratlar bilan tasvirlangan "proksemika" va hamroh unsurlar kabi noan'anaviy xususiyatlarga bag'ishlagan. Britaniyalik matematik, mantiqshunos, faylasuf A.N.Vaythed⁶, simvolizmning kelib chiqishi, qo'llanilishi va klassifikatsiyasini shaxs va tarixiy-ijtimoiy nuqtai nazaridan qisqa va aniq tushuntirib bergan. Mashhur psixolog A.Piz muloqotning asosiy imo-ishoralari va ularning kelib chiqishi haqida o'z fikrlarini bayon qilgan. O'zbek tilshunosi A.Nurmonov noverbal vositalarning turlari, ularning kommunikatsiya jarayonidagi ahamiyatini tahlilga tortadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqola oldiga qo'yilgan muammolar yechimiga javob topish uchun tilshunos olimlarning bu boradagi tadqiqotlari va tahlili diqqat markazimizda bo'ldi. Ushbu tahlillarga o'zimizning ilmiy munosabatimizni bildirish uchun noverbal kommunikativ vositalar tadqiqini qiyosiy-tarixiy jihatdan o'rgandik va o'z xulosamizni misollar orqali isbotlashga harakat qildik.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Tilshunos olim G.N.Gordonning "Communication and media"⁷ (Kommunikasiya va media) nomli kitobi ommaviy va shaxslararo muloqotning asosiy elementlarini, shu jumladan ularning hozirgi madaniy hayotdagi ahamiyatini batafsil o'rganishga bag'ishlangan bo'lsa, uning "Persuasion Theory and Practice of Manipulative Communication"⁸ (Ishontirish: Manipulyativ aloqa nazariyasi va amaliyoti) asarida targ'ibot, ta'lim va ommaviy kommunikatsiya vositalari orqali e'tiqodlar, munosabatlar va fikr bildirish va o'zgartirishni o'rganish kabi muammolar muhokamaga tortilgan. Ushbu tadqiqot ishlari maqola, tezis, referat shaklida bo'lib masalaning eng muhim tadqiqot talab jihatlarini sanab o'tish bilan kifoyalangan.

Noverbal kommunikativ vositalar antropologik va psixologik tadqiqotlarda ham o'z

¹ Colin Cherry On Human Communication A REVIEW, A SURVEY, AND A CRITICISM, 1956, 217p.

² W. K. Agee, P. H. Ault, E. Emery, Introduction to Mass Communication, Harper Collins College Publishers, 1994, P.15

³ Gordon, George N. Communications & Media: Constructing a Cross-Discipline. New York: Hastings House, 1975, 29 p.

⁴ George N. Gordon Persuasion Theory and Practice of Manipulative Communication, Hastings House Publishers, 1971, 4p.

⁵ Hall E.T. THE HIDDEN DIMENSION, Garden City, N.Y.: Doubleday, 1966, 41p.

⁶ Whitehead A. N. Symbolism, Its Meaning and Effect. New York: Macmillan Co. 1927

⁷ Gordon, George N. Communications & Media: Constructing a Cross-Discipline. New York: Hastings House, 1975, 29 p.

⁸ George N. Gordon Persuasion Theory and Practice of Manipulative Communication, Hastings House Publishers, 1971, 4p.

aksini topgan. Xususan, umumiy kitobxon tushinishi uchun oson uslub va hazil tariqasida yozilgan E.T.Holning *“The Hidden dimension”*⁹ (Yashirin o‘lchov) nomli ilmiy izlanishlari empirik dalillar, chizmalar va fotosuratlar bilan tasvirlangan “proksemika” va hamroh unsurlar kabi noan’anaviy xususiyatlarga bag‘ishlagan. Bundan tashqari, F.V.Matson va Ashli Montagu, *“The Human Dialogue; Perspectives on Communication”*¹⁰ (Inson dialogi; muloqot maqsadi) risolasida bu nutqiy komponentlar zamonaviy jamiyatdagi muloqotning deyarli barcha sohalariga, jumladan, ta’lim, din va ijtimoiy muammolarga taalluqli ekanligi haqida fikr bildirgan. Noverbal vositalarning kasbiy etiket va milliy-madaniy nutq me’yorlarining ajralmas qismi ekanligi haqidagi qarashlar deyarli barcha sohaga oid tadqiqotlarda o‘z aksini topgan.

Noverbal kommunikativ vositalarning milliy madaniy ramziy xususiyatlari, ishora va shovqin turlariga ajratish mumkinligi to‘g‘risidagi fikrlar ayrim tadqiqotlarda kuzatiladi. Jumladan, Amerikalik muxandis va ilmiy fantastik asarlar muallifi J.R.Pirsning *“Symbols, Signals and Noise”*¹¹ (Ramz, ishora va shovqin) nomli asarida aloqa jarayonlari, axborot nazariyasi, kibernetika, aloqaning matematik modellari, entropiya, kodlash usullari va unga aloqador masalalarni o‘rganish bo‘yicha nomutaxassislar uchun mo‘ljallangan qo‘llanmasi; A.G.Smit *“Communication and culture”*¹² (Muloqot va madaniyat) nomli tadqiqotida aloqa nazariyasi va amaliyotiga ixtisoslashgan yondashuvlarning keng qamrovli antologiyasi, shuningdek, til, noverbal muloqot, ommaviy aloqa va mavzuning boshqa jihatlari bo‘yicha ko‘plab maqolalarida, turli sohalarga xos bo‘lgan muayyan vositalarning dominantligi borasidagi fikrlari bayon qilingan.

Britaniyalik matematik, mantiqshunos, faylasuf A.N.Vaythed¹³, simbolizmning kelib chiqishi, qo‘llanilishi va klassifikasiyasini shaxs va

tarixiy-ijtimoiy nuqtai nazaridan qisqa va aniq tushuntirib bergan. Ko‘rib turganimizdek, noverbal kommunikativ vositalar simvol, signal va shovqinga oid nazariy qarashlar bilan tushuntirishga harakat qilingan. Bir vaqtning o‘zida tilga bog‘liq, lekin tilshunoslikning asosiy sohalaridan farq qiluvchi, har bir til va shu tilda muloqot qiluvchi xalqning o‘zigagina xos bo‘lgan aloqa vositalari tizimidir. Tadqiqotlarda ushbu vositalarni ramz, imo, ishora, shovqin, ovoz, tovush, belgi, hatti-harakat sifatida atab ularning muloqot mazmuniga ta’siri haqidagi bir qancha nazariyalari e’tiborga molikdir.

Shunisi e’tiborga loyiqki, ko‘plab tadqiqotlar o‘tkazilganiga qaramay, tana harakati va uning kognitiv, hissiy va interaktiv jarayonlar bilan aloqasi haqida umumiy empirik bilimlar to‘plami hali ham rivojlanmagan. Buning sabablaridan biri hozirda mavjud bo‘lgan o‘quv fanlari o‘rtasidagi ilmiy muloqotning kamligi va tarixan oldingi tadqiqot davrlaridagi mavjud bilimlarning bizgacha yetib kelmaganligidir. Shu qatorda, hatti-harakat bo‘yicha fanlararo diskursda terminologiya va metodologiyadagi farqlar nutq muloqoti tadqiqi uchun tegishli to‘siqlardir¹⁴. (Muallif tarjimasini)

Mashhur psixolog A.Piz muloqotning asosiy imo-ishoralari va ularning kelib chiqishi haqida o‘z fikrlarini bayon qilgan. Bunga ko‘ra, butun dunyoda asosiy muloqot imo-ishoralari bir-biridan farq qilmaydi. Odamlar xursand bo‘lganda tabassum qiladilar, g‘amgin bo‘lsalar qoshlarini chimiradilar, g‘azablansalar g‘azabnok ko‘z qarash qiladi¹⁵. (Muallif tarjimasini) Ammo yuqorida tilga olingan imo-ishoralari muloqot jarayonida hamma vaqt ham barchaga birdek ma’lum bo‘lgan shakl va holatlarda namoyon bo‘lmasligi mumkin. Bu noverbal kommunikativ vositalar so‘zlovchiming shaxsiy temperamenti, xarakteri va tinglovchiga bo‘lgan munosabati asosida yuzaga keladi. Ushbu individual xususiyatlar milliy-madaniy qarashlarga har doym ham bog‘liq bo‘lmaydi. Bu insonning shaxsiy hissiy,

⁹ Hall E.T. THE HIDDEN DIMENSION, Garden City, N. Y.: Doubleday, 1966, 41p.

¹⁰ Ashley Matson, Floyd W. And Montagu The Human Dialogue; Perspectives on Communication, Free Press, 1967

¹¹ Pierce J.R. Symbols, Signals and Noise; The Nature and Process of communication, Harper & Brothers (January 1, 1961)

¹² Smith A.G. (ed.), Communication and Culture Holt, Rinehart and Winston, January 1, 1966

¹³ Whitehead A. N. Symbolism, Its Meaning and Effect. New York: Macmillan Co. 1927

¹⁴ Hedda Lausberg (ed.) Understanding Body Movement, Berlin 2013, pp 1

¹⁵ Pease A, Body Language: How to Read Others' Thoughts by Their Gestures, Sheldon Press; 3rd edition (18 September 1997)

axloqiy, nutqiy, ruhiy holatini to'liq qamrab olgan munosabat va uning ifoda shaklidir.

Insonlarning ma'lum bir sharoitlarda muayyan noverbal kommunikativ vositalarni ishlatishi bo'yicha aniq yo'riqnoma ishlab chiqilmagan. Chunki qanday noverbal kommunikativ vositalarni qo'llash har bir insonning o'zigagina xos bo'lgan qobiliyati hisoblanadi. Amerikalik psixologlar M.Sukerman, D.DePaulo va R.Rozentalning fikriga ko'ra, odamlar aldayotganlarida ko'pincha bir nechta hatti-harakatlarni namoyon qilarkan:

suhbat paytida ko'z qarashini yashirish;
suhbatda jarayonidagi o'rinsiz to'xtamlar qilishi;
ovozini balandlatish;
so'zlarning ataylab talaffuz va artikulyatsiyasini tanlash;
savolga javob berish vaqtini kechiktirish;
tana hatti-harakati va holatining keskin o'zgarishi;
tabassurning kamayishi;
nutq tezligining pasayishi¹⁶. (Muallif tarjimas)

Biz ko'pincha jismoniy xususiyatlar asosida insonning shaxsiyati yoki hatti-harakati haqida hukm chiqaramiz va tadqiqotchilar bunday tez chiqarilgan hukmlar ko'pincha noto'g'ri ekanligini e'tirof etishadi¹⁷. (Muallif tarjimas) Albatta hatti-harakatlar inson xarakterini namoyon qiluvchi omil hisoblanadi, lekin bu har doim ham muloqot jarayonida so'zlovchining salbiy, ijobiy yoxud betaraf ma'nolaridan qaysi biri nazarda tutilganligini tinglovchi tushunmasligi mumkin. Masalan, tinglovchi nuqtai nazarida ijobiy shaxs deb hisoblagan insoni salbiy fikr imo-ishoralari suhbat jarayonida namoyon qiladi. Bu kuzatuvchan tinglovchi ongida tushunmovchilikni yuzaga keltiradi. Demak, insonlar muloqotida biron bir shaxs to'g'risida aniq to'xtamga kelishdan oldin uning verbal va noverbal hatti-harakatlarini kuzatish zarur bo'ladi.

Tilshunoslik tadqiqotlarida kinematik vositalar bilan bir qatorda prosodik vositalar noverbal kommunikatsiya vositalari turi sifatida e'tirof etilgan.

O'zbek tilshunosi D.A.Abduazizova qiyosiy tilshunoslikka oid tadqiqotida quyidagi fikrlarni bildirgan: "Parafonetik vositalarni tipologik o'rganishda turli xil nutq mexanizmlari bilan halqum alohida ahamiyatga ega bo'lib, bu laringalizatsiya kabi hodisalarni aniqlashga imkon beradi. Faringealizatsiya, velarizatsiya, aspiratsiya, preaspiratsiya va glottalizatsiya, halqumning holati segmentar va supersegmental xususiyatlarni aniqlash imkonini beradi, bu parafonetik vositalar uchun ham juda muhimdir. Ingliz va rus tillarida orqa halqum va faringeal undoshlar yo'qligi sababli hiqildoq funksiyasi juda cheklangan bo'lsa, o'zbek tilida /q,x/ va faringeal /h/ kabi orqa glottallashgan fonemalar borligi sababli halqumning boy funksiyasi bilan ajralib turadi."¹⁸ Segmental va supersegmental xususiyatlar deganda olim so'zlarda tovush, urg'u bo'g'inning qisqa yoki cho'zib talaffuz qilinishi, ohangning turli yo'sinda o'zgarishini nutqning artikulyatsion holati bilan bog'liq holda tushuntirishga harakat qilgan. Demak, muayyan mazmundagi nutq holati uchun tovush hosil qiluvchi organlar o'ziga xos, tartibli harakat qiladi. Bu prosodiyaning fonetik asosidir.

Bu borada rus tilshunosi E.D.Polivanov "so'zlarning ma'nosi turli xil tovush o'zgarishlari bilan to'ldiriladi, ular asosan ovoz ohangini shu jumladan imo-ishoralarni ham o'z ichiga oladi (bundan tashqari, nutq tempi, nutq hosil qiluvchi artikulyatsion organlarning alohida o'ziga xos tusdagi harakati, masalan, ularning sust yoki shiddatli faoliyati va boshqalar). Nutq jarayonining ushbu jihatlari til haqidagi fanga ya'ni tilshunoslikka aloqasi yo'q, deb o'ylamaslik kerak. Albatta, bu faktlarni hisobga olish tilshunoslikning maxsus mustaqil bo'limiga xos bo'lib, bu o'z navbatida tilshunoslikning alohida bir sohasi sifatida ohangdorlik, imo-ishora va shu kabi nutqning boshqa tarkibiy qismlariga oid nutqning dramatik san'at nazariyasi bilan uzviy bog'liqdir"¹⁹ degan o'rinli fikrlarni bildirgan. Noverbal yoki nolisoniy kommunikativ vositalar og'zaki muloqotning ajralmas qismi bo'lib, odatda ular inson nutqini

¹⁶ Zuckerman M., DePaulo & Rosenthal R. (1981). Verbal and nonverbal communication of deception. *Advances in Experimental Social Psychology*, 14, 1–59.

¹⁷ Wells W., Siegel, B. (1961). Stereotypes somatypes. *Psychological Reports*, 8, 77–78., Cash, T., & Kilcullen, R. (1985).

¹⁸ Абдуазизова Д. А. 'Сравнительно-типологический анализ паралингвистических средств (на материале английской, узбекской и русской вербальной и невербальной коммуникации)' 1997. Автореферат, 19 бет
¹⁹ Поливанов Е.Д. По поводу «звуковых жестов» японского языка. – В кн.: Статьи по общему языкознанию. М., 1968, с. 296.

mazmunan boyitadi va inson aytishni istagan lekin, soʻz bilan ifodalashi qiyin boʻlgan his-tuygʻu va munosabatini toʻliq holda ifodalashga xizmat qiladi. Ogʻzaki boʻlmagan muloqot, emotsional intonatsiya, yordamchi til, ishora tili, eksternal (tashqi) maʼno, emotsional kinema, ekstralingvistik faktor kabi nomlar bilan ifodalanmoqda²⁰. Demak, noverbal kommunikativ vositalar nutqning bevosita hamroh komponentlari boʻlib, ularning taksonomiyasi borasidagi fikrlar turlichadir. Ohang agglyutinativ tillar tizimida kuchli qudratga ega. Suhbat jarayonida tilning morfologik sistemasida leksik maʼnoga ega boʻlmagan soʻz turkumlari ham ohang yordamida muloqot mazmunini belgilovchi omilga aylanishi mumkin. Bunga misol sifatida, oʻzbek tilidagi quyidagi jumlaning misol sifatida keltirish mumkin:

-Ufff....

- *Nega uflaysan, buncha noshukur boʻlma!*

Ushbu jumlada soʻzlovchining tashvishli, ishi yurishmagan, chorasizlik, uni notoʻgʻri tushunayotganliklarini ifodalovchi prosodik vosita shaklidagi *uf* xitob soʻzi suhbatdosh tomonidan qilingan murojaatda leksik maʼnoga ega boʻlib, ushbu kontekstda noshukurlik deb tushunilgan. Demak, prosodik vositalar nutqning toʻldiruvchi komponentlari boʻlib soʻz bilan ifodalash qiyin yoki noqulay boʻlgan holatda yordamchi vosita sifatida qoʻllaniladi. Maʼlumki, noverbal kommunikativ vositalar inson ichki hissiy holatining tashqi ifodasidir.²¹ Chunki insonlar muloqot jarayonida boshqa bir ishtirokchiga hech qanday soʻz ishlatmasdan ham oʻzida kechayotgan yashirin his-tuygʻularini namoyon qilishi yoki sodir boʻlayotgan voqea-xodisalarga shu yoʻsinda munosabat bildirishi mumkin. Aytilgan yoki qilingan ishni insonga qanday taʼsir qilayotganini ham imo-ishoralar, tana harakatlari, yurish-turishiga qarab aniqlasa boʻladi.

Oʻzbek tilshunosi A.Nurmonov noverbal vositalarning turlari, ularning kommunikatsiya jarayonidagi ahamiyatini tahlilga tortadi. U fikr ifodalashda tilga yondosh boʻlgan, funksional jihatdan uni kompensatsiya qiluvchi yoki kuzatib boruvchi paralingvistik vositalar haqida toʻxtalib, aloqa-aralashuvda ahamiyatli boʻlgan ovozning sifatini, miqdoriy xususiyatlari, shuningdek, imo-

ishoralar tilshunoslikning oʻrganish obyekti boʻlishi darkorligini taʼkidlab oʻtadi.²² Darhaqiqat, noverbal kommunikativ vositalar tadqiqi bu sohadagi tushunmovchiliklarga va aloqa-aralashuvning sifatli boʻlishiga zamin yaratadi. Ushbu tadqiqotlar maʼlum maʼnoda tarjimashunoslikka xizmat qiluvchi ahamiyatga ega boʻlib, noverbal vositalarning soʻzdagi ifodasi paralingvistik, neyrolingvistik, pragmalingvistik, psixolingvistik talqiniga asoslansa bu oʻz navbatida matnning ham sifati va ishonchliligini taʼminlaydi.

XULOSA

Noverbal muloqot, tana tili, imo-ishoralar, qanday kiyinishimiz yoki harakat qilishimiz, qayerda turganimiz shuningdek, ayrim olimlar nuqtai nazarida hidimizni ham qamrab oladi. Hattoki boshqalar bilan beixtiyor muloqot qilishning ham koʻplab nozik usullari mavjudligi psixologiyada tasdiqlangan. Misol uchun, ovoz ohangi kayfiyat yoki hissiy holatga ishora qilishi, qoʻl harakatlari yoki imo-ishoralar esa muloqot xabariga qoʻshimcha maʼno kasb etishi mumkin. Ayrim tadqiqotlarda olimlar, vizualizatsiya – grafiklar va diagrammalar, xaritalar, logotiplar va boshqa koʻz bilan ilgʻasa boʻladigan imo-ishoralar orqali yetkaziladigan xabarlar bilan muloqot qilishlari mumkinligini koʻrsatadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Colin Cherry On Human Communication A review, a survey, and a criticism, 1956, 217p.
2. W. K. Agee, P. H. Ault, E. Emery, Introduction to Mass Communication, Harper Collins College Publishers, 1994, P.15
3. Gordon, George N. Communications & Media: Constructing a Cross-Discipline. New York: Hastings House, 1975, 29 p.
4. George N. Gordon Persuasion Theory and Practice of Manipulative Communi-cation, Hastings House Publishers, 1971, 4p.
5. Hall E.T. The Hidden Dimension, Garden City, N.Y.: Doubleday, 1966, 41p.
6. Whitehead A. N. Symbolism, Its Meaning and Effect. New York: Macmillan Co. 1927

²⁰ Yusupova Z. Jahon tilshunosligida verbal va noverbal muloqot vositalarining tadqiqi muammolari, Xorijiy filologiya: til, adabiyot, taʼlim. №1 (86), 2023, 80-b

²¹ Дмитриева Ю. В. “Невербальная семиотика и ее отражение лексико-фразеологическими средствами языка

(на материале английского, немецкого и русского языков), Автореферат дисс. ученой степени кандидата филологических наук, 2013, 10-11p

²² Nurmonov A. Tanlangan asarlar (Selected works), Tashkent: Akademyash, 2012, Vol. 1, 416 p.

7. Gordon, George N. *Communications & Media: Constructing a Cross-Discipline*. New York: Hastings House, 1975, 29 p.
8. George N. Gordon *Persuasion Theory and Practice of Manipulative Communication*, Hastings House Publishers, 1971, 4p.
9. Hall E.T. *The Hidden Dimension*, Garden City, N.Y.: Doubleday, 1966, 41p.
10. Ashley Matson, Floyd W. And Montagu *The Human Dialogue; Perspectives on Communication*, Free Press, 1967
11. Pierce J.R. *Symbols, Signals and Noise; The Nature and Process of communication*, Harper & Brothers (January 1, 1961)
12. Smith A.G. (ed.), *Communication and Culture* Holt, Rinehart and Winston, January 1, 1966
13. Whitehead A. N. *Symbolism, Its Meaning and Effect*. New York: Macmillan Co. 1927
14. Hedda Lausberg (ed.) *Understanding Body Movement*, Berlin 2013, pp 1
15. Pease A, *Body Language: How to Read Others' Thoughts by Their Gestures*, Sheldon Press; 3rd edition (18 September 1997)
16. Zuckerman M., DePaulo & Rosenthal R. (1981). *Verbal and nonverbal communication of deception*. *Advances in Experimental Social Psychology*, 14, 1–59.
17. Wells W., Siegel, B. (1961). *Stereotypes somatypes*. *Psychological Reports*, 8, 77–78., Cash, T., & Kilcullen, R. (1985).
18. Абдуазизова Д. А. ‘Сравнительно-типологический анализ паралингвистических средств (на материале английской, узбекской и русской вербальной и невербальной коммуникации)’ 1997. Автореферат, 19-бет
19. Поливанов Е.Д. По поводу «звуковых жестов» японского языка. – В кн.: *Статьи по общему языкознанию*. М., 1968, с. 296.
20. Yusupova Z. *Jahon tilshunosligida verbal va nonverbal muloqot vositalarining tadqiqi muammolari*, *Xorijiy filologiya: til, adabiyot, ta'lim*. №1 (86), 2023, 80-b.
21. Дмитриева Ю. В. “Невербальная семиотика и ее отражение лексико-фразеологическими средствами языка (на материале английского, немецкого и русского языков)”, Автореферат дисс. ученой степени кандидата филологических наук, 2013, 10-11p
22. Nurmonov A. *Tanlangan asarlar (Selected works)*, Tashkent: Akadernashr, 2012, Vol. 1, 416 p.

